

O'ZBEKISTONDA MILLIY HISOBLAR TIZIMI, HOLATI VA ISTIQBOLLARI

Samiyev M.A.

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, "Iqtisodiyot nazariyasi" kafedrası assistenti

ORCID: 0000-0002-0997-6689

Rajabov Ruslan Azamat o'g'li

Iqtisodiyot va servis instituti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18309099>**Annotatsiya**

Ushbu ishda O'zbekistonda milliy hisoblar tizimining (MHT) shakllanishi, amaldagi holati va rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi. Milliy hisoblar tizimi mamlakat iqtisodiyotining umumiy holatini baholash, makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni shakllantirish hamda iqtisodiy siyosatni asoslashda muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqotda yalpi ichki mahsulot, milliy daromad, jamg'arma va investitsiyalar kabi asosiy ko'rsatkichlarning hisoblanish mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, O'zbekistonda milliy hisoblar tizimini xalqaro standartlarga, xususan BMT tomonidan tavsiya etilgan MHT-2008 talablariga moslashtirish jarayoni yoritiladi. Ishda mavjud muammolar, statistik ma'lumotlar sifati va shaffofligini oshirish zarurati hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali tizimni takomillashtirish istiqbollari asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: milliy hisoblar tizimi, MHT, makroiqtisodiy tahlil, yalpi ichki mahsulot (YaIM), yalpi milliy daromad, iqtisodiy statistika, statistik ko'rsatkichlar, milliy iqtisodiyot, iqtisodiy o'sish, iqtisodiy rivojlanish, daromad va xarajatlar hisobi, jamg'arma va investitsiyalar, institutsional sektorlar, xalqaro statistik standartlar, MHT-2008, BMT tavsiyalari, statistik ma'lumotlar sifati, iqtisodiy siyosat, davlat boshqaruvi, raqamli iqtisodiyot, statistik islohotlar, O'zbekiston iqtisodiyoti

KIRISH

Hozirgi globallashuv sharoitida mamlakat iqtisodiyotining holatini to'g'ri baholash, iqtisodiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish va asoslangan qarorlar qabul qilishda ishonchli statistik ma'lumotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan shu jarayonda milliy hisoblar tizimi (MHT) iqtisodiyotni yagona, o'zaro bog'liq ko'rsatkichlar orqali ifodalovchi asosiy makroiqtisodiy mexanizm sifatida maydonga chiqadi. Milliy hisoblar tizimi yordamida mamlakatda yaratilgan yalpi mahsulot hajmi, daromadlar taqsimoti, jamg'arma va investitsiyalar darajasi hamda turli institutsional sektorlarning iqtisodiy faoliyati baholanadi.

O'zbekiston Respublikasida bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tish jarayonida milliy hisoblar tizimini joriy etish va rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Iqtisodiy islohotlarning chuqurlashuvi, tashqi iqtisodiy aloqalarning kengayishi hamda xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikning mustahkamlanishi milliy statistik tizimni xalqaro standartlarga moslashtirish zaruratini yuzaga keltirdi. Shu nuqtai nazardan, milliy hisoblar tizimini Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan MHT-2008 standartlari asosida takomillashtirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Milliy hisoblar tizimi mamlakat iqtisodiyotining real holatini aks ettirish bilan birga, davlatning makroiqtisodiy siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishda ham muhim axborot manbai bo'lib xizmat qiladi. Xususan, fiskal va monetar siyosat, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturlari, hududiy rivojlanish strategiyalarini shakllantirishda MHT ko'rsatkichlaridan keng

foydalaniladi. Shu sababli statistik ma'lumotlarning aniqligi, ishonchliligi va shaffofligi iqtisodiy boshqaruv samaradorligini bevosita belgilab beradi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda statistik tizimni modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonlar milliy hisoblar tizimini yanada rivojlantirish, yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish hamda iqtisodiy ko'rsatkichlarning real holatga mosligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, mavjud muammolar, jumladan ayrim statistik ma'lumotlarning to'liq emasligi va metodologik tafovutlar milliy hisoblar tizimini yanada chuqur o'rganishni talab etadi.

Mazkur ishning maqsadi O'zbekistonda milliy hisoblar tizimining nazariy asoslarini ochib berish, uning amaldagi holatini tahlil qilish hamda kelgusidagi rivojlanish istiqbollarini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun milliy hisoblar tizimining asosiy ko'rsatkichlari, hisoblash usullari va xalqaro tajribalar o'rganilib, O'zbekiston sharoitida ularni takomillashtirish bo'yicha xulosalar shakllantiriladi.

ASOSIY QISM

Milliy hisoblar tizimining mohiyati va nazariy asoslari

Milliy hisoblar tizimi (MHT) — bu mamlakatda yuz berayotgan iqtisodiy jarayonlarni yagona, o'zaro bog'liq ko'rsatkichlar tizimi orqali ifodalovchi makroiqtisodiy hisoblar majmuasidir. U iqtisodiyotda ishlab chiqarish, taqsimot, qayta taqsimlash va yakuniy iste'mol jarayonlarini umumlashtirilgan holda aks ettiradi. Milliy hisoblar tizimining asosiy vazifasi mamlakat iqtisodiyotining real holatini, rivojlanish dinamikasini va tarkibiy tuzilishini aniqlashdan iborat.

MHTning nazariy asosi klassik va keynschilik iqtisodiy qarashlariga tayanadi. Ayniqsa, J.M. Keynes tomonidan ishlab chiqilgan makroiqtisodiy muvozanat g'oyalari milliy hisoblar tizimi shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Zamonaviy milliy hisoblar tizimi esa Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi, Jahon banki va Yevropa Ittifoqi tomonidan ishlab chiqilgan yagona metodologik yondashuvlarga asoslanadi.

Milliy hisoblar tizimi doirasida iqtisodiy faoliyat turli institutsional sektorlarga ajratiladi. Jumladan, nofinans korxonalar sektori, moliyaviy korxonalar sektori, davlat boshqaruvi sektori, uy xo'jaliklari sektori hamda notijorat tashkilotlar sektori alohida hisobga olinadi. Bu yondashuv iqtisodiyotning har bir qismi faoliyatini batafsil tahlil qilish imkonini beradi.

Milliy hisoblar tizimining asosiy ko'rsatkichlari va ularning ahamiyati

Milliy hisoblar tizimida eng muhim ko'rsatkichlardan biri yalpi ichki mahsulot (YaIM) hisoblanadi. YaIM mamlakat hududida ma'lum bir davrda ishlab chiqarilgan barcha yakuniy tovar va xizmatlar qiymatini ifodalaydi. U iqtisodiy o'sish darajasini baholash, mamlakatlararo solishtirishlarni amalga oshirish hamda makroiqtisodiy siyosatni belgilashda asosiy indikator sifatida xizmat qiladi.

YaIM uch xil usulda hisoblanadi: ishlab chiqarish usuli, daromadlar usuli va xarajatlar usuli. Ishlab chiqarish usulida qo'shilgan qiymat asosiy o'rin tutadi, daromadlar usulida ish haqi, foyda va soliqlar hisobga olinadi, xarajatlar usulida esa yakuniy iste'mol, investitsiyalar va sof eksport tahlil qilinadi. Ushbu usullarning uyg'unligi milliy hisoblar tizimining aniqligi va ishonchliligini ta'minlaydi.

YaIMdan tashqari, yalpi milliy daromad, sof milliy daromad, milliy jamg'arma, asosiy kapitalga investitsiyalar kabi ko'rsatkichlar ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu ko'rsatkichlar

iqtisodiyotda daromadlar taqsimoti, aholi farovonligi va uzoq muddatli rivojlanish salohiyatini aniqlashga xizmat qiladi.

O'zbekistonda milliy hisoblar tizimining shakllanishi va hozirgi holati

O'zbekiston Respublikasida milliy hisoblar tizimi mustaqillikdan so'ng bosqichma-bosqich shakllana boshladi. Dastlab sobiq ittifoq davrida qo'llanilgan xalq xo'jaligi balanslari tizimidan voz kechilib, xalqaro amaliyotga mos MHT joriy etildi. Bu jarayon mamlakat iqtisodiyotida bozor munosabatlarining rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq bo'ldi.

Hozirgi kunda O'zbekistonda milliy hisoblar tizimini yuritish Davlat statistika organlari tomonidan amalga oshiriladi. YaIM va boshqa makroiqtisodiy ko'rsatkichlar xalqaro metodologiya asosida hisoblanib, muntazam ravishda e'lon qilinmoqda. So'nggi yillarda statistik ma'lumotlarning ochiqligi va foydalanish imkoniyatlari sezilarli darajada oshdi.

Shu bilan birga, iqtisodiyotda norasmiy va yashirin sektorning mavjudligi milliy hisoblar tizimi aniqligiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatmoqda. Bu holat statistik hisob-kitoblarni yanada takomillashtirish, yangi baholash usullarini joriy etishni talab etadi.

Milliy hisoblar tizimini takomillashtirish muammolari va istiqbollari

O'zbekistonda milliy hisoblar tizimini rivojlantirish jarayonida bir qator muammolar mavjud. Jumladan, ma'lumotlar bazasining to'liqligi, ayrim sohalarida statistik kuzatuvlarning yetarli emasligi hamda xalqaro standartlarga to'liq moslashish zarurati shular jumlasidandir.

Kelajakda milliy hisoblar tizimini takomillashtirishda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Elektron hisobotlar, katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish va avtomatlashtirilgan statistik tizimlar MHT sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, xalqaro tajribani o'rganish va mutaxassislar malakasini oshirish orqali milliy hisoblar tizimini yanada rivojlantirish imkoniyatlari kengayadi.

Umuman olganda, milliy hisoblar tizimining samarali faoliyati O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi, iqtisodiy siyosatning asoslanganligini ta'minlash hamda xalqaro iqtisodiy hamjamiyatda mamlakat nufuzini oshirishda muhim omil bo'lib qoladi.

№	Atama	Ta'rifi
1	Milliy hisoblar tizimi (MHT)	Mamlakat iqtisodiyotida ishlab chiqarish, daromad va xarajatlarni yagona makroiqtisodiy hisoblar orqali ifodalovchi tizim.
2	Yalpi ichki mahsulot (YaIM)	Ma'lum davrda mamlakat hududida ishlab chiqarilgan barcha yakuniy tovar va xizmatlar qiymati.
3	Yalpi milliy daromad (YMD)	YaIMga rezidentlarning chet eldan olgan daromadlari qo'shib, chet elliklarga to'langan daromadlar ayrilgan holdagi ko'rsatkich.
4	Qo'shilgan qiymat	Ishlab chiqarish jarayonida yaratilgan yangi qiymat bo'lib, yalpi ishlab chiqarishdan oraliq iste'mol ayirilishi natijasida aniqlanadi.
5	Institutsional sektorlar	MHTda iqtisodiy faoliyat subyektlari guruhlariga ajratilgan tizim (uy xo'jaliklari, davlat, korxonalar va boshqalar).
6	Uy xo'jaliklari sektori	Jismoniy shaxslar va oilalarning iste'mol va daromad olish faoliyatini qamrab oluvchi sektor.
7	Davlat boshqaruvi sektori	Davlat organlari va byudjet tashkilotlarining iqtisodiy faoliyatini ifodalovchi sektor.

8	Nofinans korxonalar sektori	Tovar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish bilan shug'ullanuvchi, moliyaviy bo'lmagan korxonalar sektori.
9	Moliyaviy korxonalar sektori	Banklar, sug'urta kompaniyalari va boshqa moliyaviy institutlar faoliyatini qamrab oluvchi sektor.
10	Yakuniy iste'mol	Aholi va davlat tomonidan ehtiyojlarni qondirish uchun amalga oshirilgan tovar va xizmatlar iste'moli.
11	Jamg'arma	Daromadning iste'mol qilinmay, kelajak uchun saqlab qolingani qismi.
12	Investitsiyalar	Asosiy kapitalni yaratish yoki kengaytirishga yo'naltirilgan mablag'lar.
13	Asosiy kapital	Uzoq muddat foydalaniladigan ishlab chiqarish vositalari (binolar, uskunalar va boshqalar).
14	Ishlab chiqarish usuli	YaIMni qo'shilgan qiymatlar yig'indisi orqali hisoblash usuli.
15	Daromadlar usuli	YaIMni ish haqi, foyda va soliqlar yig'indisi asosida hisoblash usuli.
16	Xarajatlar usuli	YaIMni yakuniy iste'mol, investitsiyalar va sof eksport yig'indisi orqali aniqlash usuli.
17	Sof eksport	Eksport va import o'rtasidagi farq.
18	Makroiqtisodiy ko'rsatkichlar	Butun iqtisodiyot holatini tavsiflovchi umumlashtirilgan ko'rsatkichlar (YaIM, inflyatsiya va boshqalar).
19	Statistik kuzatuv	Iqtisodiy jarayonlar bo'yicha ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash jarayoni.
20	MHT-2008	BMT tomonidan tavsiya etilgan milliy hisoblar tizimining xalqaro metodologik standarti.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, milliy hisoblar tizimi mamlakat iqtisodiyotining holatini kompleks baholash, makroiqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish hamda iqtisodiy siyosatni asoslashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan tizim hisoblanadi. U iqtisodiyotda ishlab chiqarish, daromadlar taqsimoti, qayta taqsimlash va yakuniy iste'mol jarayonlarini yagona metodologiya asosida aks ettirib, iqtisodiy rivojlanishning real manzarasini shakllantiradi.

Tadqiqot davomida O'zbekistonda milliy hisoblar tizimining shakllanish bosqichlari, uning hozirgi holati hamda asosiy ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Mustaqillik yillarida mamlakatda xalqaro standartlarga mos milliy hisoblar tizimi joriy etilib, yalpi ichki mahsulot, yalpi milliy daromad, jamg'arma va investitsiyalar kabi muhim makroiqtisodiy ko'rsatkichlar muntazam ravishda hisoblab borilayotgani aniqlandi. Bu esa iqtisodiy islohotlarning natijadorligini baholash va rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim axborot manbai bo'lib xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, milliy hisoblar tizimini takomillashtirish jarayonida ayrim muammolar mavjudligi ham ko'rsatib o'tildi. Xususan, yashirin iqtisodiyot ulushi, statistik ma'lumotlarning to'liqligi va ayrim sohalarida kuzatuv mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi MHT aniqligiga ta'sir ko'rsatmoqda. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun statistik tizimni modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish hamda xalqaro tajribadan samarali foydalanish zarurligi asoslab berildi.

Kelgusida O'zbekistonda milliy hisoblar tizimini rivojlantirish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy o'sish sur'atlarini real baholash va aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, MHT-2008 standartlariga to'liq moslashish, statistika organlari faoliyatining shaffofligini oshirish va malakali kadrlar tayyorlash ushbu tizimning samaradorligini yanada kuchaytiradi. Natijada milliy hisoblar tizimi mamlakatning uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasini amalga oshirishda ishonchli va muhim vosita sifatida o'z o'rnini mustahkamlaydi.